

sze) oldalán történt ez. Az egyáltalán nem meglepő, hogy az itt élők értettek a fegyverforgatáshoz, hiszen határvidéken éltek és fontos hágókat védtek, és abban sem láthatunk semmi rendkívülit, hogy az itt szerveződött haderő török felügyelet alatt állt, és híd- és útpítési, esetleg felderítési feladatokat kellett ellátnia. Ez az egyetlen előadás, amelyet valamilyen okból angolul publikáltak (a többinél a német nyelvű szöveg elején található egy rövid angol összefoglaló), illetve amely kívül esik a kötetnek a fülszövegben is hirdetett időbeli intervallumain. Ugyanakkor közlését azzal magyarázzák a szerkesztők, hogy a téma a „mozgalmas Közép-Európa” egyik fontos jellemzőjét, a térségnek a környező nagyhatalmak közötti ütközőzóna-szerepét mutatja be.

Úgy tűnik, hogy a lehetséges válogatási szempontok közül a kötetben — persze, más tanulmánygyűjteményekhez hasonlóan — kettő érvényesült: lehetőleg minden panel képviseltesse magát, amennyiben a szerző határidőre leadja az előadás írásos változatát. Ilyen módon jó néhány érdekes témával csak a tanácskozáson ismerkedhettek meg az érdeklődők, pedig örömmel olvastunk volna az 1920-as évek bécsi magyar emigrációjának sajtójáról, a kelet-európai múltfeldolgozási kísérletek 1989 utáni helyzetéről, vagy a szocialista korszak zenei fesztiváljairól is. Ugyanakkor a térség valóban mozgalmas kulturális és politikai történetét bemutató előadások tematikus blokkjai helyére a kötetben az alapvetően kronologikus, a múlt század Közép-Európájának történéseit lefedő rend lépett, de a sokszínű anyag a szerzők fiatalos lendületének és az izgalmas, sokszor kevésbé kutatott témáknak köszönhetően megőrizte dinamikáját.

Amennyiben a recenzió feladatát a kritikus szemmel megírt könyvismertetésben látjuk, akkor — a korábban jelzett észrevételeken túl — a főleg a lábjegyzetekenél előforduló tipográfiai egyenetlenségek és a nem csupán a fáradt szemnek megerőltető betűméret mellett — azt kell megjegyeznünk, hogy leginkább az emigráció/remigráció, a kelet-közép-európai szocializmus mindennapjait idéző írások kelthették és kelthetik fel a hazai publikum érdeklődését. Egyrészt azért, mert napjainkban is jelenlévő, azokat befolyásoló két kérdéskörrel van szó, másrészt talán ezeken az előadásokon érződik leginkább a disszertációk magas készütségi foka, illetve átgondoltsága. Persze, ez a szubjektív vélekedés sem feledtetheti az a tény, hogy az Andrassy Egyetemen, négy ország fiatal tudósainak bevonásával folyó Közép-Európa-kutatások — és így a kötetben lévő egyéb referátumok is — kiemelt figyelmet érdemelnek.

Fiziker Róbert

HISTÓRIA MEZEJÉN. A 19. SZÁZAD EMLÉKEZETE

Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére

Szerkesztette: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya

Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011. 303 o.

Pajkossy Gábor, vagy ahogyan egyetemi hallgatóként megtiszteltetésként szólítottuk „Pajkossy Tanár Úr”, nemcsak az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Új és Jelenkori Történeti Tanszékének neves oktatója, hanem a 19. századi magyar történettudomány, ezen belül kiemelten a politika-, társadalom-, gazdaság és eszmetörténetének kiemelkedő művelője. A közel négy évtizedes szakmai pályafutása során történész generációk sorát nevelte „Pajkossy Tanár Úr”, akinek sokszor „szőrözésnek” tűnő alaposágát és precizitását egyetemi hallgatóként nehezen tudtuk elfogadni, ellenben annál jobban megtanultuk értékelni a későbbi szakmai pályafutásunk során. Mert a közelmúltban hatvanadik születésnapját ünneplő Pajkossy Gábor nem egyszerűen előadásokat, vagy szemináriumokat tartott számunkra, hanem megtanított a história szeretetére, a forráskritikára és a tanulmányírás módszertanára. Mindezek alapján nagyon szép gesztusnak tartom, hogy kollégái, pályatársai és tanítványai egy emlékkötettel tisztelték meg életének jubileuma alkalmából.

A „História mezején. A 19. század emlékezete” című kötet nem egy klasszikus, az ünnepeltet méltató és tanulmányok halmazát felsorakoztató mű. A kötet szerkesztői egy tudatos, Pajkossy Gábor szakmai pályafutásához és kutatási témáihoz szervesen illeszkedő tematika alapján rendszerezték a megjelentetett stúdiumokat.

Az első nagyobb tematikai egység a „polgári átalakulás kérdései” címet viseli. Orosz István a magyar agrártörténet neves kutatója az örökváltság egy speciális formáját, a földdel történő megváltás problematikáját elemzi. Az úrbéri szolgáltatások földdel történő megváltásának lehetősége — német példák nyomán — a magyar liberális ellenzék vezetőiben is felmerült. Kossuth Lajos a földdel való megváltás lehetőségét csak a közösségi földek, legelők, erdők rovására tudta elképzelni, nem pedig a jobbágyi telkek rovására. Orosz István okfejtésében meggyőzően bizonyítja, hogy a földdel történő megváltás egy tévút volt. Dobszay Tamás a Széchenyi-Dessewffy-Kossuth vita eddig kevésbé vizsgált területét, a szegényügy megítélését veszi górcső alá. Az ügy előzménye az volt, hogy Széchenyi úgy vélekedett Kossuthról, hogy a Pesti Hírlapban megjelenő cikkeiben a gazdagok és a birtokosok ellen uszít. A szerző felvázolja Széchenyi István felfogását a szegényügy kezeléséről. Ennek legfontosabb elemei a munka, az egyéni erőfeszítés és az öngondoskodás. A „legnagyobb magyar” álláspontja szerint a liberális gazdasági reformok révén beinduló gazdasági fejlődés orvosolni fogja a szociális problémákat. Gyáni Gábor társadalomtörténeti stúdiuma révén átfogó képet nyerünk a reformkori Pest és Buda polgárságának kialakulásáról és rétegződéséről. A szerző bemutatja a modern polgárság fogalmának kialakulását és karakterizálását az európai történetírásban, majd azt a folyamatot, hogyan vált Pest és Buda polgársága újkori értelemben vett fővárosi polgársággá. Tóth Árpád „A Pesti Nemzeti Casinó reformkori társadalmi összetételének tanulságai” című írásában visszautal arra a tényre, hogy a korszak nyilvánosságának formái a sajtó és az egyesületek voltak, és ezt a szempontot Pajkossy Gábor a társadalomtörténeti írásaiban mindig kiemelten hangsúlyozta. A szerző ismerteti a Casino tagfelvételi irányelveit, illetve tagságának társadalmi szerkezetét. (heterogén összetétel) A sort Klement Judit tanulmánya zárja, aki hű képet ad arról, hogy a modern kapitalista vállalkozások létrejöttével, hogyan jelenik meg a szociális gondoskodás igénye és a társadalmi szolidaritás. A családtagokról és rokonságról való végrendelet útján történő gondoskodás és az egyházi jellegű támogatások mellett egyre nagyobb teret nyert a gyárvezetőknek a munkások életkörülményeit javító intézkedései. Az utóbbi inkább társadalmi előnyt jelentett a jótékonykodóknak, illetve a fenti intézkedések pozitív kihatással voltak termelésre. Azonban anyagi előnyt a donátoroknak (pl. adókedvezmény) nem hozott.

Az emlékkönyv következő tematikai egysége „Kossuth és társai” címet viseli. Ez azért nagyon fontos, mert Kossuth Lajos életútjának és politikai pályájának feldolgozása Pajkossy Gábor életművének talán a legfontosabb elemét képezi. E téren elvülhetetlen érdemeket vallhat magának Pajkossy Gábor, mivel ő rendezte sajtó alá 1989-ben Kossuth 1837 májusa és 1840 decembere közötti iratait, amely önálló kiadványként a „Kossuth Lajos Összes Munkái” sorozat VII. kötetét képezi. Az első tanulmányt Csorba László jegyzi, aki Kossuth és Andrássy Gyula gr. emigrációbeli kapcsolatát elemzi. A szerző bizonyítja, hogy Andrássy az emigráció első éveiben szinte teljesen azonosult a volt kormányzó nézeteivel, az-az elfogadta az 1848–49-es szabadságharc jogosságát és a kütayai alkotmánytervet. Kettőjük kapcsolata csak Andrássy hazatérése után romlott meg. Farkas Katalin „Egy monomaniacussal tollvitába bocsátkozni nem fogok” című értekezésében Kossuth álláspontját vázolja fel Perczel Mór 1868-as vádjaival szemben. Az utóbbiak nyilvánosan a buda-pesti honvédegylet 1868. március 29-én tartott ülésén hangzottak el. Bár Irányi Dániel kérte Kossuthot, hogy a nagy felháborodást kiváltó vádakra nyilvánosan válaszoljon, az utóbbi azonban elmaradt. Ennek okára utal a stúdium címe. Az 1848–49-ben radikális nézeteket valló Perczel és a volt kormányzó ellentéte még az emigráció idejére nyúlt vissza, ahol az egykori honvédtábornok vezető szerepet követelt magának. Kossuth összegyűjtötte ellenérveit és eljutatta Irányihoz. E fontos kordokumentumról nyújt kiváló és mélyreható elemzést a szerző, aki kitért a Függetlenségi Párt és Kossuth kapcsolatának ellentmondásosságára is. Tóthné Bartalics Veronika Kossuth nézeteit ismerteti a Főrendiház dualizmuskori átalakításáról. A „turini remetének” a magyar arisztokráciáról lesújtó véleménye volt — a reformkori elképzeléseivel összhangban — a megyék szerepét hangsúlyozta, akiknek a kétkamarás parlament felsőházában is szerepet szánt. Nézetei szerint a 140–150 fős felsőházat, amelynek vétőjogát meghagyná, a törvényhatóságok képviselői, vagyis a megyék, szabad-királyi városok és az erdélyi székek delegáltjai alkotnák. Azonban a népképviselői alapon létrehozott felsőházat a kormánypárt teljesen elutasította, de még az 1848-as alapokon politizáló ellenzék sem tette teljesen magáévá.

A következő rész, amely a „Fény és árnyképek” címet viseli, nagyon fontos komponense a kötetnek. Az itt lévő hat tanulmány ugyanis a 19. század más-más társadalmi réteghez tartozó személyiségek életútjának eddig kevésbé vizsgált aspektusát tárja fel. Vermes Gábor „Az igazinak tűnő Kazinczy Ferenc” című írásában a történelmi kutatás és a pszichológia módszereivel vizsgálja a nagy nyelvújító egyéniségét. Szemléletes példákkal bizonyítja, hogy bár a jakobinus moz-

galom elfojtását követő börtönéveit követően Kazinczy nézetei mérsékeltébbek lettek, a liberális elveihez mindig hű maradt. Fónagy Zoltán gr. Batthyány Lajos bécsi tanulóéveinek történetét vázolja fel, keresve arra a kérdésre a választ, hogy a liberális párt későbbi meghatározó vezetője és az ország első miniszterelnöke, hogyan lépett elő 1839-ben a teljes ismeretlenségből. A szerző sora veszi azokat a tanárokat, személyiségeket, akik hatással voltak Batthyány politikai felfogásának kialakulására. Emellett ismerteti Batthyány neveltetését és iskolai éveit, különös tekintettel a spirituális nevelésére, valamint felhívja a figyelmet a vallás és az emancipált nők szerepére. Kövér György „A hős – zavarban (Lovassy László megőrülése és szabadulása)” című munkájában Lovassy életpályájának és megőrülésének ellentmondásait tárja fel. Noha a romantikus történetírás Lovassy későbbi sorsának alakulását a fogvatartás embertelen körülményeinek tudta be, Kövér György meggyőzően rávilágít arra, hogy ez ennyire nem egyértelmű. Deák Ágnes egy magyarországi lengyel emigráns és titkosrendőrségi besúgó, Ludwik Wanski életútját veszi górcső alá. Hőse 1848–49-ben a lengyel légió kötelékében harcolt a magyar szabadságharcban, majd az 1850-es évek elején beszervezte a bécsi titkosrendőrség. A szerző ismerteti Wanski életpályájának ellentmondásait, kitérve annak aljas jellemére, amely alapján még a „besúgói karból” is kizárták. Erdész Ádám a híres gyomaendrődi nyomdász dinasztia, a Kner család felemelkedésének történetét mutatja be. Az-az, hogyan vált egy könyvkötő segédből országos hírvő nyomdásszá. A szerző behatóan ismerteti a tradicionális zsidó életformát, a család viszonyait és Kner Izidor fiainak későbbi sorsát. Ress Imre írása szemléletes példája annak, hogy a politika hogyan befolyásolta a történetíró szemléletét. A 19. század végi magyar történetírás kiemelkedő alakja, Thallóczy Lajos a közös pénzügyminisztérium hivatalnokaként került az udvari kamarai levéltár élére. Ebben az időszakban Bosznia-Hercegovina az Osztrák-Magyar Monarchia elsődleges terjeszkedési régiója volt, így nem véletlen, hogy minisztere megbízta a tehetséges fiatal történészt Bosznia történetének megírásával. Thallóczy — akit Ferenc József is fogadott — alapos külföldi kutatásokat végzett. Az általa készített népfőiskolai tankönyv az önálló Bosznia felfogást képviseli. Thallóczy művében a középkori magyar királyok történeti jogait, amelyet a Habsburgok megörököltek, hangsúlyozza Bosznia felett, illetve a középkori magyar királyság pozitív szerepét a tartomány fejlődésében.

A „Magános levélkék és hivatalos iratok nyomában” című részben szemléletes példákat találunk arra, hogyan alakult az országos politikusok hivatalos és magánéletének kapcsolata. Völgyesi Orsolya „Kölcsey és Szatmár vármegye vallási körirata (1833)” című írásában, bemutatja, hogy Kölcsey Ferenc hatására Szatmár megye hogyan fordult szembe a reverzális és a hathetes oktatás törvényellenes intézményével. Bár a vezérmegyén kívül még két megye csatlakozott Szatmár köriratához, a törvényhatóságok többsége passzív maradt. Szilágyi Márton az „Adalékok Vörösmarty Szabad föld című versének politikai kontextusához” című tanulmányában arra láthatunk példát, hogy a reformkorban a liberális ideológia, nevezetesen Kossuth örökvaltság koncepciója miként jelent meg a szépirodalomban. Vörösmarty 1844-ben írt költeménye a fenti felfogást népszerűsítette. Molnár András egy nagyon érdekes forrás, a Zala megyei konzervatívok uralkodóhoz írt kérvényének történeti háttérét vázolta fel. A dokumentum szemléletes leírása a reformkori kortes harcoknak. Hermann Róbert „Szemere Bertalan 1848-ös követjelentési beszédéről, illetve annak kiadástörténeti rejtélyéről értekezett. A Borsod megyei országgyűlési követ, Szemere Bertalan az 1840-es évek derekára már a magyar reformellenzék egyik fontos vezetője volt. Az idézett beszéde a megye 1845. január 9-én tartott rendkívüli közgyűlésén hangzott el. Szemere a liberális reformok országgyűlési bukásáért a kormányzatot, a főrendeket és a klérus, valamint az alsótábla működési rendszerét okolta. Emiatt szükségesnek tartotta az alsótábla népképviselői alapokra való helyezését. Bár a színvonalas beszéd radikális hangvételű volt, kezdetben nagyobb visszhangot nem váltott ki. A szónoklat 1847-ban nyomtatásban is megjelent, ennek hatására a kormányzat nyomozást rendelt el, amely azonban nem vezetett eredményre. Cieger András a Deák Ferenc beszédeit sajtó alá rendező Kónyi Manó életpályáját és forrásközlési módszereit ismerteti. A zsidó származású Kónyi szoros kapcsolatban állt a „haza bölcsével”. Hagyatéka, amely külföldön magánkézben, illetve hazai közgyűjteményekben található, fontos kordokumentum, mert hűen felidéri a kiegyezést megelőző tárgyalások sokszor idegvesztítő hangulatát. Ehhez kapcsolódóan a szerző közöl két levelet, amelyeket Kovách László írt a Lónyay Menyhérthez. Szabó Dániel a tüntetést, mint a dualizmuskori politizálás egyik nyomásgyakorló eszközét mutatja be a stúdiumában. Az 1889. évi véderővita, illetve a tartalékos tisztek magyar nyelvű vizsgáztatásának tárgyában ismét felszínre törtek az indulatok. A szerző közöl egy kormánypárti képzeletbeli tüntetés leírását is, amelynek számos komikus eleme rávilágít a függetlenség párti politizálás populáris ellentmondásaira.

A következő részfejezet („Kis és nagy események sodrásában”) négy olyan tanulmányt tartalmaz, amelyek olyan aspektusokat mutatnak be, amely a sorsdöntő eseményeket más-más szempontból világítják meg. Erdmann Gyula az 1839–40-es pozsonyi országgyűlés mellékeseményeit, az ünnepségeket, összejöveteleket és szabadidős programok emlékeit eleveníti fel. Az utóbbiakon folytatott tanácskozások, baráti beszélgetések számos esetben befolyással voltak a diéta munkájára. Az ünnepségek közül kiemelkednek az uralkodói látogatások, amelyek Pozsonyon kívül több várost és megyét érintettek. A követek „kikapcsolódási” helyei voltak a fogadók és kaszinók, ahol a kártyázás mellett többnyire a politikai eseményeket is megtárgyalták. Az alsótáblai ellenzék mellett létrejött rövidesen a főrendi ellenzék is, amelynek vezetői gr. Batthyány Lajos és gr. Károlyi György voltak. Az utóbbiak pozsonyi szállásai szintén fontos helyszínek voltak. A két neves arisztokrata feleségei komoly szerepet játszottak az ellenzék szervezésében. A szabadidő fontos fórumai voltak még a lóversenyes, szüretes, bálók, névnapok, színházi előadások és koncertek. (Pl. Liszt Ferencé) A törvények szentesítése után következett a záróünnepség, vagyis az országgyűlés berekesztése, amely szintén az uralkodó személyes jelenlétében történt. Erdődy Gábor stúdiumában a belga sajtónak a német kérdéssel alkotott véleményét vizsgálja. Mind a liberális, mind a konzervatív belga sajtó élénk figyelemmel kísérte a szomszédos német államokban 1848–49-ben lezajlott folyamatokat, mivel azok eredménye kihatással volt Belgium további sorsára. Bár a belga politikusok számára a Batthyány-kormány német politikája nem volt közömbös, a többség a Habsburg birodalom szükségessége mellett történelmi lázadását, hangsúlyozva annak az európai hatalmi egyensúly biztosításában betöltött szerepét. A neves Osztrák-Magyar Monarchia kutató történész, Somogyi Éva egy érdekes, eddig alig vizsgált témát vett górcső alá. A „Hogyan került az Internacionálé ügye a közös minisztertanács elé?” című értekezésében a probléma 1871-es tárgyalását elemzi. Német hatásra a monarchia vezetése is csatlakozott az Internacionálé elleni egységfrontozáshoz. A nemzetközi munkásmozgalom térnyerése ellen a monarchia vezetése mind a szigorú, mind a megelőző (jóléti) intézkedéseket alkalmazni kívánta, de a politikai jellegű változtatások elől (pl.: általános választójog) mereven elzárkóztak. Csapó Csaba tanulmánya I. Ferenc József 25 éves koronázási jubileumának országos és fővárosi ünnepségeit mutatja be. A rendezvényeket a kormány felügyelte, bár az utóbbiak fényét rontotta, hogy az udvar magyar jellegét követelő Függetlenségi Párt és a nemzetiségek elutasító álláspontra helyezkedtek.

A kötet utolsó része Pajkossy Gábor műveinek bibliográfiája, amely kellőképpen reprezentálja az ünnepelt munkásságának sokoldalúságát és fontosságát.

A recezens csak ajánlani tudja mind a történész kollégák, mind az érdeklődő közönség számára e jubileumi kötetet, amely igényes szakmai tartalma és kivitele révén méltóképpen reprezentálja Pajkossy Gábor eddigi szakmai pályafutását.

Süli Attila